

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 82.09
ПНР

НИКОЛА СТРАЈНИЋ
Филозофски факултет
Нови Сад

МАГИЧНА СЛИКА СВЕТА

Сажетак: У раду се истражује поетика Јуре Каштелана и њени извори. Једноставно речено, у Каштелановом песништву у истој мери препознају се стваралачки чин песникове руке и стваралачки чин руке света. Сусрети песништва Јуре Каштелана са песништвима других песника не исцрпљују се у сфери утицаја, већ у сфери креативних додира.

Кључне речи: песник, песништво, језик

Песник Јуре Каштелан је дар неба земљи, а његово дело дар језика лепоти.

То, пре свега, значи да се у сваки његов стих, у сваку његову песму, магијском кретњом његове руке, преноси онај *rythmós* и *kósmos*, *lógos* и *pómos* који владају светом и који се и ту, као и у песми, појављују као нека врста стваралачке енергије и преображавалачке моћи којом све на свету настаје и којом, такође, све нестаје на свету.

Тако се песма Јуре Каштелана - као што је сам писао о песмама Драгутина Тадијановића - појављује као стварно биће, као поље, као сунце и као стабло. И не разликује се од ликова првообразоване материје као парадигме сваког лика, облика и вида - *eídos*, *íd*, *idéa*. Зато је песма Јуре Каштелана старија од песника Јуре Каштелана и ми је доживљавамо као одвајкадну и досвакадну, пошто је смер њеном настајању, такође, дао *lógos* као „сила” при-

бирања и обликовања, а тиме и утемељивања темеља (*ypostásis*, *substantia*), постављања онога што је испод (*sub*) песме. Тај темељ је, дакле, код свих бића, па и бића песме, исти.

Али песник Јуре Каштелан није дар неба земљи само због тога што стратегија његовог *poiesisa* следи стратегију *Poiesisa phýisisa*. Није само због тога. Он је дар неба земљи и због тога што су песници као песници даровани земницима од божанства, као што се веровало у антици. О томе је певао у свом Хвалоспеву музама, и сам божанског порекла, Аскранин Хесиод:

Јер од муза баш и даљнометног Аполона
Потичу људи певачи на земљи и китарачи
А од Зевса краљи.

То се и за Каштелана може рећи. Разуме се, Аполон је притом оно врело светлости, око кога су окупљене музе, које кроз непосредни контакт с песником овоме уливају памет и разум, мудрост и савет (*métis*, *mens*), чине га испуњеним и надахнутим богом, одушевљеним, занесеним, усхићеним (*enthysiasmós*), пророчанским, светлоносним, гатаром и врачаром (*mántis*), измишљачем, вештаком (*méstor*), обузетим, опијеним (*methé*), оним који се сећа и који гаји успомене (*mneía*). У сваком случају, Јуре Каштелан је сабрао у своје биће све атрибуте муза, које отуда и проговарају кроз његову песму. Али, то проговарање долази са још више, аполонске дистанце и управљано је, ваљда, из оног Аполоновог храма за који Паусанија (Опис Хеладе, X 5) каже да су га саградиле пчеле од саћа и перја.

Због тога Каштеланов песнички говор прати онај дубоки и страшни мрмор који се као мед спушта кроз сваки његов стих и сваку његову песму. Због тога су оне толико непрозирне и густе, мало засенчене, житке и пуне неке непрегорене сласти и жестине. Натопљене тешким и дрхтавим шумом загаситог меда, оне долазе из оне дубине Пупка света у којој су избрисане све границе почела и начела, живота и смрти. Последња Каштеланова песма, коју нам је песник послао пре одлажења преко воде, како је сам певао о смрти, насловљена је Из НИШТАНИ, поздрав, а њени завршни стихови гласе:

Гле, дивна чуда
за истим врелом жудимо пчела и змија и ја.

Тој песни, у контексту у коме се овде наводи, не треба никакво тумачење.

Песничко дело Јуре Каштелана је дар језика лепоти. Реч је о другом делу прве реченице овог есеја. Шта то значи? То значи да субјект није песник, већ да је субјект језик; да је језик оно првотније, изворније и да кроз њега, из њега и у њему може да настане песма. Песник има, можда, само један задатак: да омогући језику да у песни открије и покаже своју изворну стваралачку моћ. Без обзира на то што је Јуре Каштелан, у једном свом младалачком запису, Аутокритика, навео Морао бих говорити о себи, без обзира на то, и без обзира на то што се у његовим песмама и експлицитно појављује песничково Ја, он зна да је велики подвиг ако песму успе да ослободи сопственог субјекта и да њено настајање препусти језику самом. Разуме се, то препуштање не значи и дизање руку од песме. Напротив, оно подразумева и једну сталну песничкову бригу и стрепњу, једно недремано око које из најдаље даљине и с највише висине прати њено рађање и њену судбину. Другим речима, песничкова „сарадња” с језиком састоји се у томе да он своје биће доведе у диспозицију у којој је и сам језик и с њим успостави безброј невидљивих веза које нису само ствар једног тренутка, већ које истовремено сежу у дубоку прошлост и далеку будућност, онако као што је писао римски цар и философ Марко Аурелије: Ко је видео садашњост, видео је све ствари: оне што су се догодиле у недокучивој прошлости, оне што ће се догодити у будућности (Мисли, ВИ 73). Песма као ствар тренутка, истовремено је слика целине света о чијем се есе и ехистере песник непрестано пропитује, што се експлицитно види из Каштеланове песме Једна питалица и једна ругалица:

Што је то да је то што је то, то
 Што није да није што није, није
 Ето то, то је то па је то што је то
 А није што није

С тим у вези је и Каштеланово виђење чина писања. Тај чин је физички и ментални, али увек има исто дубље значење: њиме песник жели да пренесе неку врсту базичног језика (Р. Барт) који је једнако удаљен од животног језика као и од правог књижевног језика. Реч је о темељном језику, или како то Ж. Дерида зове пра-

стању језика над којим сваки други језик и писмо спроводе непрестану репресију. Зато је Јуре Каштелан и „немаран” према писању, губи рукописе (као што је случај са Тифусарима) „заборавља” да запише, сачува, сабере, исправи, допуни. Колико год звучало парадоксално, он је песник који бежи од пера, као што бежи и од сваког појављивања, а посебно од јавних наступа и уопште естраде. Његов идеал као да је изречен Пушкиновом речју из песме Споменик: нерукотворан. А то значи да је најбоља она песма која је записана самим дрхтајем језика и узлетом духа. Песник, пак, притом, остаје по страни.

Јуре Каштелан се огледао у свим књижевним родовима: писао је песме, приче, драме, есеје. Али он је то радио истом „руком” и истим „рукописом”: песничким. За њега се стварање не грана према облицима, већ је оно у суштини увек једно и исто: појесис. Такође, посматрајући свако уметничко и свако друго стварање као пут према откривању и досезању истине, он зна да је реч о истом узлету духа и када је реч о уметничком делу и када је реч о научном открићу (Прослов за Громаче, 1983). Јер и у једном и у другом случају успоставља се дијалог између немуштог језика природе, која воли да се скрива (Хераклит) и која откривајући се, изнова се скрива (Каштелан), и јасноће и разговетности (*clare et distincte*, Dekart) човекове речи. И уметничка и научна дела могу се препознати из целине уметности и науке, као што се у тим целинама може препознати и свако индивидуално уметничко и научно искуство уметника и научника. Исто тако, свака форма уметничког изражавања потврђује се у уметности као целини, као што се и уметност као целина потврђује у свакој форми уметничког изражавања.

Отуда Јуре Каштелан као да и не припада нашем свету, већ више оном митском орфејском, затим древном хомерско - хесиодском те, такође, предсократском. Јер и Орфеј и Хомер и Хесиод и предсократски мислиоци видели су свет као целину, па тако и песништво, без обзира на различите начине представљања ствари у њему и без обзира на различите начине уметничког изражавања. Певајући из тог искуства, Орфеј је својом песмом превазишао моћи сваког уметничког, сваког научног, сваког религиозног чина: својом песмом, Орфеј је закуцао на врата смрти, и отворио их. То је остао до данас идеал сваког песника, а Каштелану је, више него

неком другом песнику нашег света, и пошло за руком. Како? - Наравно, није тек тако што је у многим својим песмама, на овај или онај начин, певао о томе, већ, пре свега, тако што је самом певању као стваралачком чину подарио смисао живота и опирања смрти.

Јуре Каштелан је носио у себи и хомерски и хесиодски дух. И дела ових песника су, у суштини, епска, драмска и лирска, али не потпуно жанровски упојединачена, расцепкана, већ се увек у једној жанровској протежности сусреће и друга и све, и као појединачно и као целина дела, и обрнуто. А ту су, код Хомера и Хесиода, још и наука и философија и митологија и различите вештине и све што може да припада једном свету који је, хтели ми то или не, сличан нашем као јаје јајету јер су потекли из истог, бо-жанског, гнезда. Хомер и Хесиод су свакако први учитељи, мудраци и пророци, али и сањари, магови и алхемичари. Њихове речи пробијају векове оштрим и јасним светлом истине и лепоте, какво никада после њих није виђено. То светло, однекуд, и Каштелану је осветљавало перо док је, у ноћи нашег света, мрчио - како је сам волео да назива писање - своје, често енигматске, црте и резе.

Енигматичност или затвореност његовог песништва кореспондентна је с енигматичности мишљења прародитеља философије - предсократских мислилаца или, најпримереније, песника. Јер за њих још не постоји појмовна и методолошка философска скаламерија, већ чиста ноетска мисао исказана песнички, сликовито. Као и код Каштелана, ту су слика и мисао, поетско и ноетско, међусобно условљени, па се на дну поетског, као извор и првина (arché), крије ноетско и обрнуто. Или другачије, ту све излази из једног и једно из свега. Εν-ράν. Једно-све, рекао би већ помињани Хераклит Мрачни из Ефеса. Хераклитова и Парменидова мисао, чини се, у највећој мери су, међу предсократским мислиоцима, фасцинирале Јуру Каштелана. Он је до краја свога стварања остао зачуђен како пред тајном и магијом живота и света, тако и пред тајном и магијом њихових дела. Као и у њиховом, и у Каштелановом духу непрестано је пулсирало питање τί τό όν, шта је биће. Свестан да се на њега не може одговорити, Каштелан је ипак био срећан што му је уопште било дано да га у свету бескрајног низа споредних питања, и постави.

То питање, из сфере своје општости, за песника је најчешће водило према питању τί τό άνθρωπος, шта је човек. Јуре Каштелан као да је најчешће за ово питање налазио путеве према одговору у делима грчких трагичара: Есхила, Софокла и Еврипида. Он се није специјално, научно и философски, бавио њиховим делима. Бавио се као човек и као песник. За њега је мисао, до које је дошао размишљајући о њима, драгоценија од било којих научних резултата до којих је могао доћи. У позоришту је видео попреште драме света у чијем средишту је човек као смртно биће. Али „смрт није престанак живота, јер се у додиру смрти и живота настављају и смрт и живот у међусобној осмози” (Зрачења, 1980).

Једноставно речено, свет Хеладе, из кога, поред набројаних песника и мислилаца, треба поменути још Архилоха и Пиндара, Ксенофана и Емпедокла, тај свет је, чини се, у највећој мери артикулисао духовни, а то, пре свега, значи песнички и мислилачки профил Јуре Каштелана. Ваљда због тога, свако ко је познавао песника, могао је уочити да он, на неки начин, као да не припада нашем свету и као да је увек загладан у даљину, у којој други нису видели ништа, а он је видео све.

Нема сумње да је и римска култура, посебно песништво, учртала коју црту на песничком портрету Јуре Каштелана. Али те црте не осликавају увек и оне дубоке кретње песничког духа, већ више задиру у његову спољашњост. Конкретно, учећи скандирање латинских стихова још у класичној гимназији у Сплиту, он је искушавао њихове форме и ритмове и у своме језику. А када је о римским песницима реч, за њега као врсног латинисту, Хорације и Вергилије су неприкосновени, али изгледа да су га у већој мери привлачили Катул и Овидије. Нарочито Овидије, чијим се основним песничким проблемом, метаморфозама, Каштелан и научно бавио у монографији о А. Б. Шимићу, Приближавање (1970). Тај Овидијев песнички проблем, метаморфозе, Каштелан је препознао и у модерном песништву као основни песнички проблем. А Катулово оди ет амо, мрзим и волим, чуо је на многим местима у песништву Шарла Бодлера.

Међу песницима хуманизма и ренесансе, за Каштелана се издваја, пре других, један: Данте. У Дантеовом делу осетио је сусрет античког и модерног света. Ту су, свакако, и Орфеј и Хомер

и Вергилије, али, са друге стране, и Бодлер и Рембо, те, Ф. Г. Лорка и И. Г. Ковачић. У поеми Јама И. Г. Ковачића Јуре Каштелан је уочио инфернални свет Дантеовог Пакла у коме се зло показује као јава живота, а добро као његов сан. Време, пак, које је долазило после Дантеа, песнику се откривало као права могућност реализације тога сна. Ренесанса, која је вратила човеку место које му припада у свету, чинећи га суштинским делом природе, једна је од најсветлијих епоха човечанства. Каштелан ју је таквом видео због тога што је с њом човек постао мерило вредности, па је и истина постала недељива и не разликује се код Микеланђела и Бруна, Леонарда и Кастелветра, јер је изнедрена истим оком и духом који све виде.

Идеја да се наша чула учине прилагодљивијим за толико разнолике начине појављивања света пред нама и у нама, опседа-ла је Каштелана готово у истој мери када је размишљао о песништву и када је размишљао о сликарству. Коначно, као какав модерни Симонид са острва Кеја, и он је видео у сликарству нему поезију, а у поезији сликарство које говори, што говори само о Каштелановом препознавању истог темеља ових уметности. У том смислу се, у песми Све плаво, небески плаво из истоимене, последње збирке и поиграо овако: Моја нијема поезија и твоје слијепост сликарство. И, парадоксално је, али је, ипак, истинито, Каштелан је, на неки начин, уметнички потпуније комуницирао са сликарима (З. Прица, Е. Муртић, О. Глиха, Ф. Пара, М. Треботић) него са песницима, и био је ђутљив, као да је сликар, а брбљивце је, као стенице, презирао. Он се радовао спознаји да, сликајући неки приказ, сликар не слика само своју визију тог приказа, већ и визије свих оних који су га у стварности, раније, видели и што све то његова слика обухвата заједно са историјским и универзалним значењима што их насликано има.

А у песништву, ова идеја о растројству чула највише га је обузимала над делом Артура Рембоа, најважнијег претка надреализма, правца коме је и Јуре Каштелан био близак. Па ипак, и он је, као и Рембо, знао да је за модерну поезију Бодлер „бог” и у његовом стиху из Веза о спајању мириса, звукова и боја осећао голему тежину и значај за модерну поезију. Но, ако би се требало рећи какав је Каштелан песник, бодлеровски или рембоовски, пре би се увек рекло да је рембоовски. Јер Бодлер је понешто спута-

нији и рационалнији, а Рембо далеко слободнији и ирационалнији. Само, то ипак не значи да је у Каштеланову песништву оно бодлеровско потискивано оним рембоовским, или чак и обрнуто, већ то значи да је у његовом песништву ово и оно пронашло плодан дијалог у коме ни оно ово, ни ово оно не доводи у питање.

Чини се да овде треба да се помене и Витмен. Волт Витмен. Али не само због тога што је Каштелан у његовом песништву осетио нови слободни ритам који је запљуснуо лирске почетке двадесетог века, већ више због тога што је он „у пуном смислу пјесник човјечанства” и што је „поново његов слободни стих диктиран визијом свијета у покрету” (Пјесник и свијет строја, 1963). Има се осећај да је и Каштелан у своме песништву, у мери своје огромне надарености и песничке енергије која је такође огромна, тежио за тим, посебно у својим последњим збиркама песама. Јер то више и нису стихови, то је чист говор, који долази сам од себе и разлоге свога појављивања нема ни у песничком субјекту, ни у објекту света, већ само у себи самом, а он је и субјект и објект истодобно. Те песме су састављене од самих и чистих језичких геста којима се промовише живот и било свега. Њих заиста није могао да напише нико, па ни Јуре Каштелан, да у себи није носио некакво стваралачко чудо или некаквог моћног бога.

Али, овим се зашло на траг Хелдерлиновог певања и мишљења. Иако то певање и мишљење претходе модерној поезији, они су се тек у њеном оквиру искристалисали као круцијални. За Хелдерлина је песничко стварање условљено присуством богова у свету и отвореношћу песника према бескрајним висинама неба и светим знаковима што их земницима шаљу небесници. Но није време, пошто су небесници напустили свет и оставили само стопе за собом као сведочанство да су били. Јуре Каштелан је редак песник нашег времена и света који се обрео у једној од тих стопа, па се и његово песништво у својим поменутих највишим донетима и само показује као некакав, помало неразумљив, а опет чист знак, сличан, такође, оним знацима што их Хераклитов Господар, из 92. фрагмента списа О природи, одашиље са Делфа: Господар, чије је седиште у Делфима, нити шта говори, нити шта крије, већ само назначује.

Ако има песника у оскудном времену (*dürftiger Zeit*, Хелдерлин) онда је то, несумњиво, Јуре Каштелан. Коначно, не само Каштеланово песништво, већ и песништво уопште увек долази из искуства неке беде света или појединца, као попудбина и опомена, као сазнање о вредности и залудности живота, као настајање и нестајање. На тој песничкој линији уз Каштелана могу да се још виде Р. М. Рилке и Г. Тракл, те, такође један хрватски светски песник А. Б. Шимић. У неколико својих есеја Каштелан је цитирао Шимићеву песму Празно небо. То је песма застрашујуће истине и лепоте, опомене и мирне са чињеницом да је време Орфејеве лире прошло и да поезију може да спасе један нови Орфеј, чији ће инструмент производити или апсолутну буку или апсолутну тишину; или нови живот или стару смрт.

Према књижевним и уопште уметничким правцима с почетка XX века, какав је, на пример, био футуризам, Каштелан није гајио превелике симпатије. Јер, колико год схватао да долази време фасцинирајуће технике, није могао да оправда Маринетијево: Аутомобил је лепши од Нике Самоотрачке. А за то је имао дубоке разлоге у слутњи да ће се техника, као резултат научних открића, отргнути човековој власти, подвргнути га себи и, мало по мало, прождрети га. Као што се то догодило са оном Јесеиновом малом лудом, коњићем што је наумио да престигне локомотиву. Каштелан није само стрепио од нових Хирошима, од могућности да се цео свет доведе у питање, већ је једнако стрепио од чињенице да само човеково биће све више и више постаје техничко биће, *téchnēi ónta*, а то још значи да је изгубило своју суштину као природно биће, *phýsei ónta*.

Слично футуризму и дадаизму је имао за Јуру Каштелана превелик залет, а премален дomet. Најбоља остварења дао је пре у сликарству (нпр. Пикабијеви Стројеви) него у књижевности. Али надреализам, надреализам се, својом оријентацијом према ирационалном, већ много више наметнуо Каштелану као изазов, па се у његовим раним песмама може осетити рука О. Давича или М. Дединца. Па ипак, те руке дотичале су највише, такође, Каштеланову руку, која је тад још увек учила да пише, али не и дух, који је од почетка био свој и недодирљив.

Дух Јуре Каштелана је, уз оно о чему је до сада било речи, израстао и из дубљих засада народне културе, предања, легенди, фантастике, чарања, бајања, гатања, причања о ономе што је било - о Турцима, Млечанима, Наполеону и о ономе што није било - о закопаном благу, о вукодлацима; израстао је и из ритмичких и метричких образаца, интонација и израза народне песме. А у тај дух свакако је уткан и дух старих песника „зачињаваца” и самог Марула Сплићанина, и чудесна песма двоцезурног дванаестерца Мајка Маргарита, а понајвише дах и дух самог језика што га је Каштелан примио и упио на родној Цетини и Биокову.

Свакако да је Јуре Каштелан био отворен и према модерном хрватском песништву, пре свега према Матошу, Крлежи, Ујевићу, а посебно према, већ помињаном, А. Б. Шимићу. Не можемо да говоримо о томе да су ови песници извршили непосредне утицаје на Каштелана. Каштелану су они били неопходни више као ослонци, као „логистичка подршка”, у стратегији његовог певања. Он је имао потребу да са њима комуницира као са својом браћом која га једино могу разумети на том путу неизвесности и наде, самоће и одрицања. Тим односом, Јуре Каштелан је, у ствари, створио однос према ономе што је најбоље у хрватском песништву и на тај начин и изједначио се с њим. А о односу према ономе што је најбоље у светском песништву и изједначавању с њим, већ је говорено.

Но, свакако да је Јуру Каштелана као песника родило и оно што није литература, а то је живот. Или, можда је живот нешто што је најлитерарније од свега?! У сваком случају, без те књиге живота, Каштелан, као и сваки велики песник, као и сваки велики уметник уопште, не би био то што јесте. Јер једино живот може да провери да ли је уметност уметност, или није. Своје песништво Јуре Каштелан је непрестано проверавао у односу према своме завичају. Наиме, његово песништво као да долази из искуства оног парчета земље што га је први пут ногом дотакао и оног парчета неба што га је први пут оком угледао. Њему се чини да је ту земља најближе небу, да су то можда предели раја и да ту сам бог говори човеку на уво, да су планина, река, море, животиње, биљке знак његове провидности, доброте и моћи и да је ту све однекуд свештено и свето и нико не доводи у питање задовољство којим се постоји и којим се крчи пут према бесконачности и

вечности. Из тог врела избија Каштеланова песма, такође чиста и бистра као оно само. Разуме се, она је примила и многе друге животне притоке, али њен првотни импулс, њен ток, а то још значи њен ритам и снага, нису никад довођени у питање.

Јуре Каштелан је песник у чијем делу се препознаје и потврђује целина живота и уметности и чије дело је суштински допринос тој целини. Кад тога дела не би било, свету би недостајала једна магична слика о њему, а човеку сан о то слици.

МАГИЧЕСКОЕ ИЗОБРАЖЕНИЕ МИРА

Сюже: В этом литературном труде исследуется поэтическое творчество Юрия Каштелана и его источники. Просто сказать, в Каштелановой поэзии в одинакой же мере обознаваются творческое действие руки поэта и творческое действие руки мира. Встречи поэтичности Юрия Каштелана со поэтичностью инных поэтов, не исчерпаются в сфере влияний, но в сфере креативных контактов.

Кључевые слова: поета, поэтичество, язык